

16

**VALLANKUMOUKSEN
JA NATIONALISMIN
RISTIPAINEESSA 1905–1932:
SUOMI HAURAANA VALTIONA**

AAPPO KÄHÖNEN

Kehitysmatutkimuksen käsitteitä soveltamalla Suomea voi myös historiallisesta ja yhteiskunnallisesta näkökulmasta lähestyä kirjaimellisesti ”vieraana kulttuurina.”¹ Lähtökohdan Suomen kehityksen erilaiselle tarkastelulle tarjoavat niin kutsuttu skandinaavisen kehityksen malli² sekä käsitys ”turvallisuuden ja kehityksen kytköksestä”³. Kehitysmaakeskus-
telussa 2000-luvulla turvallisuus on usein esitetty edellytyksenä kehitykselle. Vaikka nämä teemat liittyvät toisiinsa, turvallisuuden (vapaus pelosta) ja kehityksen (vapaus puutteesta) yhdistäminen ei ole ongelmattonta, sillä niiden toteutumisesta vastaavat eri organisaatiot.⁴ Usein Suomen yhteiskunnallista tai taloudellista kehitystä on tarkasteltu suhteessa Skandinaviaan.⁵ Skandinaavisen kehityksen mallin mukaan yhteiskunnan ja poliittisen toiminnan edellytyksenä ovat ”maltillinen epätasa-arvo” tärkeiden resurssien jakamisessa, talonpoikien ja työläisten järjestäytyminen vastapainona yrityksille ja valtiolle sekä poliittisen järjestelmän vakaus ja demokratisoituminen.

”Hauraan valtion” (*fragile state*) käsitteellä tavataan luonnehtia Suomea lyhyemmän aikaa itsenäisinä valtioina olleiden kehitysmaiden yhteiskunnallisen kehityksen ongelmia, mutta se tarjoaa mahdollisuuden myös havainnollistaa skandinaaviselle kehitykselle vastakkaista mallia. Hauras valtio on kykenemätön 1) toteuttamaan väestön odotuksia ja 2) hallitsemaan poliittisen prosessin avulla muutoksia odotuksissa ja kapasiteeteissa. Hauraan valtion vastakohtana ei silloin näyttäydy ”vakaa” vaan ”kestävä valtio” (*resilient state*), joka on ”tehokkaasti legitiimi” ja kykenee

vastaamaan sosiaalisten ryhmien odotuksiin.⁶ Molemmat valtiokäsitteet liittyvät hedelmällisesti perinteiseen legitiimin vallan käsitteeseen, jonka pohjalta valtiota ja sen poliittista järjestelmää jatkossa tarkastellaan.⁷

Tarkastelen seuraavassa 1900-luvun alkupuolen suomalaisen poliittisen järjestelmän mahdollista haurautta ja kestävyyttä käyttämällä apuna ”rakenteen” ja ”tapahtuman” käsitteitä, niin kuin yhdysvaltalainen historiallinen sosiologi William Sewell ne on määritellyt. Hän pitää rakennetta sosiaalisten käytäntöjen jatkumona, joka perustuu kulttuuristen kaavojen, resurssien jakamisen ja vallankäytön muotojen yhdistelmään. Tapahtuma puolestaan on historiallisten ilmiöiden joukko, joka muuttaa pysyvästi aiempia rakenteita ja käytäntöjä. Tapahtuman taustalla on sellainen paikallinen murtuma käytännöissä, jolla on potentiaalia aiheuttaa rakenteellisiin muutoksiin johtava ketjureaktio.⁸ Viimeaikaisen tutkimuskeskustelun pohjalta lähtöolettamuksenani on, että rakenteiden tasolla oli suurempi todennäköisyys sille, että suomalainen yhteiskunta kehittyisi 1900-luvun alussa skandinaavisten mallien mukaisesti kohti kestäväää valtiota, mutta tapahtuman taso sisällyttää siihen sellaisia Skandinavian maista poikkeavia elementtejä, joita vasten valtion haurauden piirteitä on hedelmällistä arvioida.⁹

Lapuan liike esimerkkinä ”vapaussodan perinnön” ja yleisporvarillisen ”valkoisuuden” politisoinnista¹⁰ yhdistää sen keskusteluun rakenteen ja tapahtuman roolista verrattaessa Suomea muihin Pohjoismaihin. Jos vuoden 1918 sisällissota voidaan katsoa paitsi Suomea muista Pohjoismaista erottavaksi ilmiöksi myös rakennetta muuttaneeksi tapahtumaksi,¹¹ käy mahdolliseksi tarkastella sitä, olisiko myös Lapuan liikkeellä ollut potentiaalia kehittyä tällaiseksi tapahtumaksi, ja kun näin ei käynyt, mihin tämä pohjasi.

Tässä luvussa tarkastellaan kolmea Suomen valtion rakentamisen kannalta keskeistä teemaa, jotka ovat: 1) modernin poliittisen järjestelmän muodostaminen autokraattisessa imperiumissa¹² (1899–1907); 2) imperiumin hegemonian romahdus ja Suomen sisäisten konfliktien eskaloituminen sisällissodaksi yhdessä itsenäistymismahdollisuuksien kanssa (1917–1918); sekä 3) sisäisen konfliktin ja sen tulkintojen vaikutus poliittisen järjestelmän muotoon ja legitimizeettiin (1919–1932). Näiden teemojen pohjalta käy myös ymmärrettävämmäksi, kuinka ”itänaapurista” tuli välittömästi sekä sisä- että ulkopoliittinen ongelma uuden tasavallan eliitille.

Tapahtuman ulottuvuutta konkretisoidaan seuraavien kontrafaktuaalisten kysymysten avulla: Olisiko Suomi voinut itsenäistyä kansallisen konsensuksen pohjalta vuonna 1917 ja välttää sisällissodan, huolimatta

Venäjän vallankumouksesta? Olisiko punaisten voitto johtanut Suomen liittymiseen Neuvosto-Venäjään? Olisiko valkoisesta Suomesta voinut tulla pysyvästi monarkia ja Saksan protektoraatti? Olisiko Suomesta voinut tulla oikeistodiktatuurin Suur-Suomi jo vuonna 1919, jos Mannerheim olisi jättänyt hallitusmuodon vahvistamatta ja hyökännyt Pietariin? Miksi suojeluskuntien, aktivistien¹³ ja Mannerheimin vallankaappaus-suunnitelmat eivät toteutuneet vuosina 1921–1927 mutta Mäntsälässä tehtiin vallankaappausyritys vuonna 1932?

Näiden kontrafaktuaalisten teemojen pohjalta voidaan hahmottaa vaihtoehtoja toteutuneelle kehitykselle, joka enimmäkseen seurasi yhteispohjoismaista rakenteellista pohjaa.¹⁴ Kuten useiden kehitysmaiden kohdalla myös Suomella oli epäitsenäinen, vaikkakin itsehallinnollinen menneisyys laajemmassa imperiumissa, ja itsenäisyyttä seurasi välittömästi sisällissota. Skandinaviaan Suomea liitti noin 600-vuotinen historia osana Ruotsin valtakuntaa, mutta 1900-luvun alussa se oli ollut sadan vuoden ajan itsehallinnollinen osa monikansallista Venäjän keisarikuntaa. Tämä toisaalta yhdisti muodostuvaa suomalaista poliittista ja kansallista yksikköä toisiin pieniin Itä-Euroopan kansoihin, jotka myös kuuluivat monikansallisiin imperiumeihin. Tältä osin Viro tarjoaa mielekkään vertailukohteen eräille Suomen kehityksen käännekohtille.

POLIITTISEN JÄRJESTELMÄN MODERNISOIMINEN OSANA AUTOKRAATTISTA IMPERIUMIA 1899–1907

Talouden ja politiikan modernisoimispainella oli ratkaiseva vaikutus Venäjään 1800-luvun lopulla, huolimatta sen itsevaltaisesta järjestelmästä. Tarvittiin tehokkuutta ja keskittämistä lisääviä hallinnollisia ja taloudellisia reformeja, jotka eivät kuitenkaan heikentäisi itsevaltiutta. Suomen autonomia osana keisarikuntaa alkoi vaikuttaa yhä enemmän jäänteeltä. Samaan aikaan, 1880-luvulta alkaen, suomalainen nationalismi muuttui kielipohjaisesta perustuslailliseen suuntaan korostaen niin kutsuttua erillisvaltio-oppia. Sen mukaan Suomea pidettiin erillisenä valtiona suhteessa muuhun keisarikuntaan, johon sitä yhdisti vain personaaliunioni, Venäjän hallitsija.¹⁵

Ratkaistakseen vastakkainasettelun keisarikunnan ja sen autonomisen provinssin välillä Venäjän keisari varasi julistuksella oikeuden määrittellä, mikä lainsäädäntö Suomessa oli luonteeltaan ”yleisvaltakunnallista”, josta Suomen valtiopäivät saattoivat vain lausua mielipiteensä. Vaikka tämä oli käytännössä ollut venäläis-suomalaisten suhteiden pohjana aiemminkin,

vastakkainasettelua oli pyritty tavanmukaisesti välttämään. Nyt Suomen eliitit kokivat, että heidän ”perustuslaillisia” oikeuksiaan oli loukattu.

Valtiollisen vallan hajoamisprosessin, legitimititeettikriisin, voidaan katsoa Suomessa alkaneen vuonna 1899. Tällöin eliitit vetosivat väestön enemmistöön ja alkoivat mobilisoida sitä venäläisen hallitusvallan vastustamiseen.¹⁶ Suomen eliitit ryhtyivät etsimään alempien luokkien, erityisesti talonpoikien mutta myös työläisten, tukea keisarillisen politiikan vastaisille protesteilleen. Nimien keruu Suureen adressiin, jolla vaadittiin Suomen autonomian palauttamista ennalleen, on esimerkki tästä.¹⁷

Suomen poliittisen kentän modernisoituminen tapahtui paljolti reaktionä tähän Venäjä-suhteen kriisiin. Porvarillisella puolella keskeinen poliittinen ryhmä olivat vanhasuomalaiset. Nämä olivat olleet valmiita yhteistyöhön Venäjän yhdenmukaistamis- tai integraatiopoliittisen linjan kanssa vuosina 1899–1905, pitäen muita vaihtoehtoja vielä haitallisempana Suomen asemalle osana Venäjän keisarikuntaa. Nuorsuomalaiset olivat eronneet tästä ryhmästä ja siirtyneet lähemmäksi ruotsinkielisten liberaalien perustuslaillisia näkemyksiä. He myös uskoivat venäläistämispoliitiikan vastustamiseen passiivisella vastarinnalla, joka tarkoitti suomalaisten viranomaisten kansalaistottelemattomuutta suhteessa Venäjän hallintoon. Kansanvalistusperinteen pohjalta sekä vanha- että nuorsuomalaiset ymmärsivät jossain määrin myös työväenliikkeen tavoitteita.¹⁸

Suomen sosialidemokraattinen puolue perustettiin vuonna 1899. Huolimatta luokkataisteluasenteestaan vuodesta 1903 alkaen sillä oli puolueena vähän yhteyksiä Venäjän vallankumouksellisiin ryhmiin. Kansallinen kehys myös tekee ymmärrettäväksi sen, että osa sosialisteista konkreettisesti vastusti Venäjän Suomessa noudattamaa politiikkaa. He tekivät yhteistyötä porvarillisen aktivistiryhmän kanssa, joka oli valmis käyttämään väkivaltaa venäläisiä vastaan.¹⁹ Aktivistiryhmittymä oli eronnut nuorsuomalaisista, koska se piti näiden passiivista vastarintaa riittämättömänä. Se oli myös kansainvälisissä suhteissaan aktiivisin luoden yhteyksiä sekä Venäjän vallankumouksellisiin että keisarikunnan ulkoiseen viholliseen, Japaniin.²⁰ Kaikkia näitä ryhmiä yhdisti tavoite lopettaa Venäjän yhdenmukaistamispolitiikka Suomessa, mutta ne erosivat toisistaan siinä, miten pitkälle jatkoreformeissa poliittisen järjestelmän uudistamiseksi tuli mennä.

Keisarin taivuttua vuoden 1905 vallankumouksen ja suurlakon seurauksena uudistuksiin myös Suomessa tapahtui selkeitä muutoksia poliittisten puolueiden asemassa. Tämä perustui yksikamarisen eduskunnan valitsemiseen yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden pohjalta vuonna 1907. Puolueiden oli uudistettava itsensä poliittisista klubeista poliittisiksi

liikkeiksi, jotka saivat kannatuksensa suoraan väestöltä.²¹ Konfliktitilanteessa hallitsija saattoi silti hajottaa eduskunnan ja määrätä uudet vaalit. Tämän voisi ajatella jättäneen suomalaisen poliittisen kulttuurin modernisoitumiseen jälkensä. Yhtäältä yleisen äänioikeuden ja parlamentarismien arvo vesittyi. Toisaalta se ohjasi ennakoimaan toimeenpanovallan näkemyksiä.

Perinteisen yhteistyön katkeaminen paikallisten suomalaisten ja Venäjän yleisvaltakunnallisten eliittien välillä salli yhteistyön eri poliittisten ryhmien välillä Suomessa, mutta se johti myös avoimeen yhteiskunnalliseen konfliktiin ja legitimitettkriisiin.²² Suomen ja Venäjän eliittien väliset yhteydet katkesivat lopullisesti vasta lokakuun vallankumouksen jälkeen vuonna 1917. Sosiaaliset jännitteet puhkesivat Suomessa sisällissotana, toisin kuin vuonna 1905.

ITSENÄISYYS JA POLIITTISEN JÄRJESTELMÄN HAJOAMINEN 1917–1918

Siinä missä vuosien 1905–1907 suurlakkoa ja eduskuntauudistusta on mahdollista vielä luonnehtia yhdistäviksi kansallisiksi joukkotapahtumiksi, vuosista 1917–1918 tuli niiden täydellinen vastakohta, kun itseinäistymistä seurasi lähes välittömästi sisällissota. Sisällissodan syitä on pohdittu tutkimuksessa laajalti. Yleensä sisällissota on ymmärretty pitkän aikavälin sosiaalisen konfliktin huipentumana tai sen taustalla on nähty lyhyen aikavälin taloudelliset ongelmat ja nälänhädän uhka. Molemmat tulkintatavat liittävät sen tavalla tai toisella Venäjän vuoden 1917 kahteen vallankumoukseen. Tarkasteltaessa Suomea kehityksen ja turvallisuuden kytköksen sekä erityisesti hauraan valtion näkökulmasta sisällissotaa on kuitenkin hyödyllistä lähestyä valtion poliittisen vallan haltuunoton kautta.²³

Tällöin käyttökelpoiseksi osoittautuu ”kaksoisvallan” (*dual power*) käsite, siten kuin tunnettu yhdysvaltalainen historiallisen sosiologian tutkija Charles Tilly on soveltanut sitä vallankumouksiin. Se tarkoittaa jaettua suvereniteettia, keskenään yhteensovittamattomia vaatimuksia valtion hallitsemisesta.

Vallankumouksellinen lopputulos merkitsee pakotettua valtiollisen vallan siirtämistä niiltä, joiden hallussa se oli ennen jaettua suvereniteettia, uudelle hallitsevalle koalitiolle. Siihen voi myös sisältyä jäseniä vanhasta koalitiosta. Kaikki vallankumoukselliset tilanteet eivät tietenkään johda vallankumouksellisiin lopputuloksiin. Hallitukset saattavat hyvinkin onnistua kukistamaan kumousliikkeet tai integroimaan osia niistä omalle

puolelleen.²⁴ Venäjän valtion hajoaminen vuonna 1917 ja kaksoisvallan syntyminen väliaikaisen hallituksen ja neuvostojen muodossa vaikuttivat myös Suomeen. Sekä Venäjälle että Suomelle sen autonomisena suuriruhetinaskuntana oli yhteistä valtion väkivaltamonopolin romahtaminen.

Sen sijaan että Suomeen olisi syntynyt radikaaleja neuvostoja, maltillinen työväenliike oli jo vallassa. Vuoden 1916 eduskuntavaaleissa Sosialidemokraattinen puolue (SDP) oli yltänyt ehdottomaan enemmistöön saadessaan 103 paikkaa 200:sta. Oskari Tokoin sosialidemokraattinen senaatti oli silti alkuun koalitio, jossa myös porvarillisilla puolueilla oli edustus. Helmikuun vallankumous ei johtanut Suomessa kaksoisvaltaan. Työväenliike (puolue, ammattiliitot ja syksystä 1917 punakaartit) saattoi pääosin toimia olemassa olevan poliittisen järjestelmän puitteissa. Työväenliikkeellä ei kuitenkaan ollut virallista aseellista voimaa käytössään. Venäjän armeija, mukaan lukien Suomeen sijoitetut joukot, menetti nopeassa tahdissa toimintakykynsä. Poliisi oli riisuttu aseista liian konservatiivisena ja venäläismielisenä. Vastaavasti myös porvarillinen puoli saattoi kesällä 1917 toteuttaa pyrkimyksiään palauttaa normaalitila vain yksityisten järjestöjen kuten suojeluskuntien kautta.

Keisarin vallasta luopumisen seuraukset Venäjällä alkoivat muuttaa tilannetta syksyllä. Vielä heinäkuussa 1917 väliaikainen hallitus onnistui kukistamaan bolševikkien johtamat mielenosoitukset Pietarissa, ja samalla se reagoi SDP:n ajaman valtalain asettamaan haasteeseen valtaoikeuksilleen Suomessa. Valtalailla eduskunta nimettiin korkeimman vallan käyttäjäksi Suomessa, ulko- ja turvallisuuspolitiikka pois lukien. Vastavetona Venäjän hallitus määräsi suomalaisten porvaripuolueiden tukemana Suomeen ennenaikaiset vaalit, jotka pidettiin loka-kuussa. SDP menetti enemmistöasemansa, saaden 92 paikkaa 200:sta, ja porvarilliset puolueet muodostivat hallituksen. Tästä alkoi tosiasiallinen poliittisen kentän polarisaatio Suomessa, sillä SDP ei tunnustanut vaalien laillisuutta, vaikka se lopulta osallistui niihin.

Näissä olosuhteissa polarisaatiokehitys Suomessa kiihtyi. Uuden porvarillisen hallituksen keskeisenä tavoitteena oli järjestyksen palauttaminen toimeenpanovallan ja poliisin uudelleenjärjestelyn avulla. Työväenliikkeessä vastaavasti voimistui pelko aiempien lainsäädännöllisten saavutusten menettämisestä ja työläinsäädännön uudistamisen loppumisesta. Niinpä se julisti marraskuussa yleislakon ja antoi jo vallankumouskäskyn, joka kuitenkin peruttiin muutaman tunnin kuluttua.²⁵ Pietarissa bolševikit olivat juuri ottaneet vallan, ja he kehottivat sosiaalidemokraatteja tekemään saman Suomessa. Nyt Suomeen oli syntynyt kaksi kilpailevaa valtakeskusta. Suomalaisen työväenliikkeen näkökulmasta kyse oli

enemmänkin saavutettujen etujen puolustamisesta kuin olemassa olevan sosiaalisen ja poliittisen järjestyksen täydellisestä uudelleenjärjestelystä, joka oli bolševikkien tavoitteena Venäjällä.²⁶

Yhteiskunnallinen polarisaatio ja sisällissotaan johtanut poliittisen järjestelmän hajoaminen vaikuttivat voimakkaasti Suomen itsenäistymiskehitykseen ja sen merkitykseen. Seurannut sota, terrori ja syntyneet kuolonuhrit tammikuun lopulta toukokuun alkuun 1918 johtivat suuresti toisistaan eroaviin tulkintoihin konfliktin syistä ja Venäjän merkityksestä siinä. Vastoin osin sekä punaisten että valkoisten näkemyksiä sisällissodassa ei kuitenkaan hävinnyt huolellisesti valmisteltu luokkatietoinen vallankumous. Venäjä ei myöskään ollut kumouksen määrätietoinen ulkoinen tukija²⁷ vaan enemmänkin valtion väkivaltamonopolin romahduksen alkupiste, kuten muuallakin entisen imperiumin alueella sisällissotien puhjetessa.

MAHDOLLISEN RAJAT 1919–1927

Sisällissodan jälkeen Suomi sai tasavaltalaisen, parlamentaariseen demokratiaan pohjaavan poliittisen järjestelmän. Tämä ei ollut mikään itsestäänselvyys.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen vuonna 1919 Suomeen on nähty syntyneen modernisaatiokehityksen tuloksena liberaali valtio entisen säätymävaltion ja -yhteiskunnan sijaan. Sen ja tasavaltalaisen hallitusmuodon pohjana oli sisällissodan jälkeinen sosiaalinen kompromissi, kun mitään yhteiskuntaryhmää ei voitu syrjäyttää pysyvästi päätöksenteosta. Keskeisiä piirteitä olivat länsieurooppalaiset kansalaisvapaudet lainsäädännössä.²⁸ Valtion vakautta tai haurautta tarkasteltaessa on tarpeellista arvioida, miten kattavasti nämä kansalaisvapaudet ilmenivät Suomen poliittisen järjestelmän toiminnassa. Kunnallishallinnon demokratisoituminen oli tärkeä tekijä, joka muokkasi sisällissodan jälkeen suomalaista yhteiskuntaa. Sen ohella poliittisen järjestelmän toimivuudesta kertovat myös kansalaisvapauksien soveltaminen käytäntöön sekä pakkovaltakoneiston edustavuus ja legitiimiys.

Itsenäisyysjulistus oli annettu tasavallan nimissä. Syksyllä 1918 Suomi silti sai porvariston konservatiivisen osan tuella monarkistisen perustuslain ja saksalaissyntyisen kuninkaan tynkäparlamentissa, josta SDP:n edustus puuttui. Kuningas kuitenkin päätti lopulta kieltäytyä nousemasta valtaistuimelle, kun Saksa oli kärsinyt tappion maailmansodassa marraskuussa 1918. Englanti ja Yhdysvallat puolestaan asettivat vuodenvaihteessa 1918–1919 Suomen itsenäisyyden tunnustamisen ehdoksi

uuden, saksalaissuuntauksesta vapaan hallituksen muodostamisen sellaisen vapaiden vaalien perustalta, joiden jälkeen eduskunta olisi täysilukui-
nen.²⁹ Näin Suomen tasavallan voi nähdä yhtä lailla seurauksena Saksan
keisarikunnan romahduksesta ja ympärysvaltiojen painostuksesta kuin
sisällissodan porvarillisten voittajien ”jakamattomasta kannatuksesta”.

Porvarilliset ryhmät eivät myöskään suhtautuneet yhtenäisesti kansa-
laissodan perintöön. Uusjako puoluekentässä tapahtui hallitusmuotoon,
työväenliikkeeseen ja maaseudun valkoiseen kansannousuun liittyneissä
kysymyksissä, joista ensin mainittu jakoi vahvimmin. Kokoomus kan-
natti monarkiaa, edistyspuolue taas tasavaltaa. Kokoomuksesta poiketen
edistyspuolue oli myös valmis tunnustamaan työväenliikkeelle rajoitetun
roolin. Tämä edistäisi kansallista yhtenäisyyttä, kun ”bolševismin vastai-
nen rintama” siirtyisi sosialidemokraattien vasemmalle puolelle. Maalais-
liitto oli harjoittanut yhteistyötä sosialidemokraattien kanssa jo ennen
sisällissotaa, ja se kannatti tasavaltaa. Toisaalta se korosti maaseudun val-
koisen kansannousun merkitystä suomalaiselle maaseutudemokratialle.³⁰
Myös työväenliike oli jakaantunut sisällissodan seurauksena reformisti-
seen sosialidemokraattiseen osaan ja vallankumoukselliseen kommunisti-
seen osaan, joiden kannatuspohjissa oli eronsa.³¹

Tilapäinen toimeenpanovalta ja juuri laajapohjaisemmaksi uudis-
tettu lainsäädäntövalta olivat päätyä avoimeen konfliktiin jo vuoden 1919
kesällä. Sisällissodan jälkeen paine voittajien muotoileman järjestelmän
liberalisoimiseksi, monarkiasta luopuminen ja vapaat vaalit, tuli varsin
näkyvästi myös ulkoapain. Ei ollut yllättävää, että liberalisoinnin vas-
tustamiselle löytyi vahvaa kannatusta uuden ”valkoisen Suomen”³² soti-
laallisesta eliitistä. Lähtökohdan reaktiolle muodosti valkoisen armeijan
entisen komentajan, valtionhoitajana toimineen C. G. Mannerheimin ja
aktivistien suunnitelmat vallan kaappaamisesta Suomessa ja hyökkäys-
sodan aloittamisesta Pietarin valtaamiseksi valkoisille venäläisille.
Kesä-heinäkuussa 1919 Suomi horjui kuukauden päivät sotilasvallankaap-
pauksen rajoilla.

Pyrkiessään viivyttämään tasavaltalaisen hallitusmuodon hyväksy-
mistä Mannerheim neuvotteli samanaikaisesti sotilassopimusluonnoksen
18.6.1919 venäläisen valkoisten kenraalin Nikolai Judenitšin kanssa Pie-
tarin valtauksen toteuttamisesta. Se edellytti Mannerheimin pysymistä
valtionhoitajana tai muuna valtionpäämiehenä sekä avoimen Neuvosto-
Venäjän vastaisen sodan aloittamista, epävirallisesti Aunuksessa käyty-
jen heimosotien lisäksi. Oli välttämätöntä estää eduskunnassa 21.6.1919
hyväksytyn hallitusmuodon vahvistaminen ja hajottaa eduskunta, jotta
vältettäisiin vaalien riski ja keskustalais-vasemmistolaisen enemmistön

vastustus. Oleellinen ehto oli kuitenkin porvarillisen tuen tai vähintään hyväksynnän varmistaminen 12.–16.7.1919. Periaatteellisesta antikommunismistaan huolimatta enemmistö kokoomuspuolueen johdosta, erityisesti Lauri Ingman sekä muun muassa J. K. Paasikivi, ei ollut valmis osallistumaan kaappaushallitukseen, sillä se katsoi Pietarin-operaation aloittamisen eduskunnan hajottamisella rikkovan valkoisen Suomen yhtenäisyyden. Vaikka parlamentaarista vastustusta ei pidetty ratkaisevana, kaappauksen suunnittelijat olivat sen suhteen oikeassa. Sosialidemokraatit olivat jo 12.6.1919 esittäneet Väinö Tannerin johdolla hallitusmuodon tukemisen hintana, että porvarilliset tasavaltalaiset, maalaisliitto ja edistyspuolue, eivät äänestäisi Mannerheimia presidentinvaalissa. Tämä hyväksyttiin, samoin kuin se, että Mannerheimin valtionhoitajanvaltuudet peruttaisiin, jollei hän vahvistaisi uutta hallitusmuotoa, minkä hän lopulta teki 17.7.1919.³³

Presidentinvaalista 25.7.1919 tuli käytännössä päätepiste vallankaappaus- ja sotavalmisteluille. Aktivistien masinoima suojeluskuntien ja armeijan avoin painostus Mannerheimin puolesta kääntyi tavoitettaan vastaan. Hyökkäysvalmistelujen osittaisen julkitulon ohella se vaikutti presidentinvaalin tulokseen ja osoitti Mannerheimin kannatuksen rajallisuuden verrattuna presidentiksi valittuun K. J. Ståhlbergiin. Pitkälle viedyistä suunnittelusta huolimatta vallankaappaus jäi toteutumatta, kun yksikään merkittävä porvarillinen ryhmä ei ollut valmis sitä tukemaan.³⁴

Arvioitaessa poliittisen järjestelmän näkökulmasta Suomeen luodun pakkovaltakoneiston legitimiisyyttä on syytä kiinnittää huomioita paitsi sen edustavuuteen myös lojaalisuuteen hallitusmuotoa kohtaan. Sisällissodan jälkeen luodun asevelvollisuusarmeijan uskollisuudesta tasavallalle ei voitu olla lähtökohtaisen varmoja. Ongelma ei ollut vain asevelvollisten mahdollinen epäluotettavuus, ”punaisuus”, vaan myös voittajien sisäiset jaot. Tästä selvin esimerkki on niin kutsuttu upseerikapina, jossa jääkäritaustaiset upseerit pyrkivät armeijan muun uudistamisen ohella ”ryssäläisten” eli Venäjän armeijassa koulutuksensa saaneiden upseerien erottamiseen uhkaamalla joukkoerolla asevoimista. Kun armeijan upseereista 90 prosenttia jätti erohakemuksen vuonna 1924, presidentti käytännössä taipui vaatimuksiin. Armeijan vaikutus poliittiseen järjestelmään vaikuttavana institutionaalisena painostusryhmänä tuli näin realisoiduksi.³⁵

Suojeluskunnat, voittaneen osapuolen vapaaehtoinen aseellinen järjestö, joka muodollisesti oli armeijan alainen, oli keskeinen tekijä varmistettaessa ”vapaussodan” tuloksia sekä sisäistä (kommunistikapina) että ulkoista (Venäjä/Neuvostoliitto) uhkaa vastaan. Suojeluskunta-aktiivisuus perustui tulkintaan, jossa syksyn 1917 ja kevään 1918 tapahtumat

nähtiin ”punaisuuden” ja ”ryssäläisyyden” vastaisena joukkoliikkeenä. Valkoisen demokratiakäsityksen mukaan vuonna 1918 Suomessa tapahtui paitsi hallituksen vastainen kapina myös valkoinen kansannousu – tai talonpoikaiston nousu ”vapausotaan”. Suojeluskuntien asema porvarillisten ryhmien piirissä nojasi kahteen huoleen. Ensimmäinen oli se, ettei parlamentaarinen demokratia mahdollistaisi valtiota, joka olisi yhteneväinen ”vapausodan” perinnön kanssa. Toinen oli se, että ”vapausodan voittanut kansa” menettäisi mahdollisuutensa poliittiseen vaikuttamiseen esimerkiksi monarkististen suunnitelmien tai vallankaappauksen seurauksena.³⁶ Näin suojeluskunnista tuli vahva poliittinen (ja aseistettu) eturyhmä Suomessa, mutta myös sen sisällä oli jakolinjoja.³⁷

Sisällissodan käyneessä maassa suojeluskuntiin liittyi oleellisesti myös poliittisen valvonnan harjoittaminen. Valvonta perustui suoraan suojeluskuntien tehtäviin keväällä 1918, jolloin ne olivat turvanneet valloitetuja alueita. Valvontaa harjoitettiin koko sotien välisen ajan, yhteistyössä Etsivän keskuspoliisin ja sotilastiedustelun kanssa sekä poliisille annetun virka-avun yhteydessä. Yksiselitteisimmin se ilmeni suhteessa sosiaalidemokraattiseen ja kommunistiseen työväenliikkeeseen, mutta osin se kohdistui myös porvarillisiin keskiryhmiin. Suojeluskuntien rooli valtion pakkovaltakoneistossa ilmeni esimerkiksi siinä, että suojeluskuntien jäsen ehdokkaiden ohella myös armeijan asevelvollisia arvioitiin suojeluskuntapiirien laatimilla luotettavuusarvioilla. Myös erityisesti puunjalostusteollisuuden työnantajia hyödytti yhteistyö suojeluskuntien kanssa pyrittäessä luomaan tehtaisiin työläisten ”luotettava kantajoukko” ja pitämään ”epäluotettavat” ulkopuolella.³⁸ Tältä osin kansalaisvapaudet eivät toteutuneet yhtäläisesti niille, joiden katsottiin edustavan sisällissodan hävinnyttä osapuolta.³⁹

Suojeluskuntien rooli demokratian ehdollistajana ja painostusryhmänä sekä vasemmistoa että keskustalaista porvaristoa vastaan näkyi muun muassa suojeluskuntaselkkauksessa vuonna 1921 ja reaktiossa SDP:n vähemmistöhallitukseen vuonna 1927. Molemmissa tapauksissa suojeluskuntien oletettu rajoittamis- tai lakkauttamisuhka johti vallankaappausuunnitelmiin. Nämäkin suunnitelmat jäivät toteuttamatta, koska suunnittelijat eivät voineet olla varmoja rivijäsenten tuesta tasavallan vastaisille hankkeille, edes järjestön piirissä yleisesti ihaillun Mannerheimin nimissä.⁴⁰

TESTI OIKEALTA 1930–1932

”Mahdollisen rajat” ja valtion ”hauraus” ilmenivät vuoden 1918 jälkeen ennen kaikkea vuosien 1929–1932 radikaalista oikeistosta nousseessa legitimizeettikriisissä ja ulkoparlamentaarisessa painostuksessa, Lapuan liikkeessä. Sen jälkinäytöksessä, Mäntsälän kapinassa, realisoitui myös suojeluskuntien aiheuttama rajoite ja uhka poliittiselle järjestelmälle. Lapuan liikkeen uhkauksia ja väkivaltaa, ensin kommunistien esiintymisiä ja kommunisteiksi epäiltyjä, sittemmin myös näihin liian ”pehmeästi” suhtautuneita sosialidemokraatteja tai keskustalaisia porvareita kohtaan, on vaikea ymmärtää ottamatta huomioon sisällissodan voittajien jakautumista suhteessa ”vapaussodan” perintöön.

Mannerheimin ja aktivistien vallankaappaus- ja sotasuunnitelmien kaatuminen kesällä 1919 konkretisoi sen pettymyksen, johon radikaalin oikeiston aiheuttama legitimizeettikriisi perustui: ”vapaussotaa” ei ollut saatettu loppuun, kun ei ollut luotu sisäisesti yhtenäistä ja ulkoisesti vahvaa isänmaallisen eliitin johtamaa valtioita. Valkoinen Suomi ei siis ollut riittävän ”valkoinen”. Toisena syynä olivat eduskunnan voimasuhteet, sillä porvarillisesta hegemoniasta huolimatta vasemmistopuolueilla ja ruotsalaisella kansanpuolueella (RKP) oli eduskunnassa enemmistö. Kieliriita ja RKP:n vasemmistosiiven ymmärrys yhteiskunnallisia reformeja kohtaan erottivat sitä joukossa kysymyksiä muista porvaripuolueista. Lisäksi maalaisliitto ja edistyspuolue eivät olleet ehdoitta valmiita yhteiseen ”yleisporvarilliseen” rintamaan kokoomuksen kanssa. Lapuan liikkeen suoran toiminnan kannalta kommunistien näkyvyys ja mahdollisuus ylipäänsä toimia olivat tärkeämpiä kuin näiden konkreettinen toimintakyky. Poliittisesti oikeanlaisen ”valkoisuuden” uhkaksi nousi myös SDP:n ja keskustaporvarien yhteistyö, mikä teki jälkimmäisistä ”puolipunaisia”. Konflikti ”puolipunaisen” valtiovallan ja asevoimien (armeija ja/tai suojeluskunnat) välillä oli mahdollinen, mutta asevoiman käyttö oikeisto-oppositiota vastaan oli poissuljettua.⁴¹

Tämä pohja havainnollistaa oikeistoradikalismia ja Lapuan liikkeen kumouksellista potentiaalia, joka huipentui kesällä 1930 talonpoikaismarssiin. Tällöin väkivaltainen ryhmittäminen ”ulkoista vihollista” (kommunistit = Neuvostoliitto) vastaan sai passiivista kannatusta laajemminkin porvarillisten ryhmien taholta.⁴²

Muutosta Lapuan liikkeen kannatuksessa heti sen toiminnan huipentumisen jälkeen voi kenties parhaiten selittää, kun sitä tarkastelee tuoreen tutkimuksen tavoin systemaattisesti ”valkoisuuden” ja erityisesti ”vapaussodan perinnön” politisoinnin näkökulmasta. Tällöin valkoisuus

nähdään erilaisia sisällissodan voittaneita porvarillisia ryhmiä yhdistävänä hegemonisena tulkintana Suomen itsenäistymisestä ja Suomen suhteesta Venäjään/Neuvostoliittoon. Vaikka tätä hegemoniaa yhdisti antikommunistisuus, sen puitteissa oli erilaisia painotuksia viholliskuvan ja sisällissodan jälkeisen eheyttämispolitiikan suhteen. Sisällyttämällä väkivallan käyttöä kritisoivat porvarit viholliskuvaansa Lapuan liike voimisti edellytyksiä keskustaporvarien ja SDP:n yhteistyölle.⁴³

Tässä poliittisessa kontekstissa Mäntsälän kapina vuonna 1932 näytetään Lapuan liikkeen jälkinäytöksenä. Vuoden 1921 suojeluskuntaselvityksen tapaan sitä voidaan pitää komentoketjukonfliktina ja aseellisen voiman lojaalisuusongelmana suhteessa poliittiseen järjestelmään. Tausalla oli jälleen radikaalin oikeiston turhautuminen odotuksissaan Lapuan liikkeen vaikutusvallan heiketessä sekä ”oman miehen” eli presidentiksi valitun P. E. Svinhufvudin nimittäessä ”vain” maalaisliittolaisen Juho Sunilan johtaman koalitiollahituksen, puhtaan porvarillisen hallituksen sijaan.

Lapualaisten poliittinen väkivalta Mäntsälässä työväentalon sulkeamisessa helmikuussa 1932 ei ollut erityisen poikkeuksellista, mutta sen toteuttaminen avoimesti suojeluskuntavarusteissa teki siitä poliittisesti kiusallista. Kun tähän laittomaan suoraan toimintaan yhtyivät Lapuan liikkeen johtohenkilöihin kuuluneet Vihtori Kosola ja jääkärikenraalimajuri Kurt Wallenius, jotka esittivät vaatimuksen hallituksen eroamisesta, käskyvaltakonfliktista oli harpattu suoraan kapinaan. Toisin kuin Lapuan liikkeen kannatuksen huipulla, enää ei ollut piilevää porvarillista tukea ulkoparlamentaariselle ja aseistautuneelle painostusryhmälle. Maalaisliitto asettui julkisuudessa avoimesti kapinallisia vastaan, ja sen asiamiehet vaikuttivat suojeluskunnissa kapinaan lähtöä vastaan. Noin sadan tuhannen jäsenen suojeluskuntajärjestössä kapinallisten määrä jäi selvästi alle kymmenekseen, mikä kertoo tuen heikkoudesta.

Myös hallituksen linja erosi selvästi siitä, mitä se oli ollut Lapuan liikkeen suosion päivinä. Vaikka kapina tuli kukistaa, jos mahdollista, ilman verenvuodatusta, aseellista voimaa oltiin viime kädessä valmiit käyttämään. Svinhufvudin puheet olivat silti tehokkaimmat käytetyt keinot kapinan taltuttamisessa, ja 2.3.1932 pidetyn puheen jälkeen suojeluskuntalaiset alkoivat hajaantua. Svinhufvudin oman suojeluskuntajäsenyyden ja -myönteisyyden pohjalta rangaistukset kapinasta olivat erittäin lieviä. Mitään yleistä suojeluskuntien puhdistusta ei toteutettu.⁴⁴

Valkoisen hegemonian piiristä kehittyneen Lapuan liikkeen toiminnan ja tavoitteiden kannalta koalitiopohja oli sekä heikkous että vahvuus: toisaalta liikkeellä ei ollut yhtenäistä voimakasta tukiryhmää takanaan,

toisaalta sillä oli mahdollisuus esiintyä hegemonisen koalition nimissä ja pyrkiä ajamaan läpi omat tiukat arvonsa paitsi tämän hegemonisen koalition myös koko yhteiskunnan piirissä.⁴⁵ Näin Lapuan liikkeen potentiaali ei niinkään perustunut siihen, että talonpojat ja maalaisliitto olisivat laajemmin siirtyneet oikealle sen tukijoiksi,⁴⁶ vaan porvarillisten ryhmien välisten erojen pienuuteen, mikä teki mahdolliseksi oikeistoradikaaleille yrityksen kaapata koko valkoinen hegemonia haltuunsa. Lapuan liike siis politisoi aiemman, porvarillisten ryhmien yhteiseen vapaussodan perintöön nojanneen hegemonian. Sen potentiaali autoritaarisena vaihtoehtona ei kuitenkaan päässyt vuosina 1930–1932 realisoitumaan, eli siitä ei lopulta muodostunut rakenteeseen vaikuttavaa tapahtumaa.

OIKEISTORADIKALISMIN TORJUNTA 1930-LUVUN VIROSSA

Suomessa toteutunut kehitys on syytä asettaa maantieteelliseen kontekstiinsa Skandinavian ja Itä-Euroopan, erityisesti Baltian maiden, välissä. Miksi oikeistoradikaali tai konservatiivinen kaappaus ei Suomessa potentiaalistaan huolimatta kumonnut parlamentaarista järjestelmää toisin kuin suurimassa osassa Keski- ja Itä-Euroopan uusia valtioita? Viro-paralleelin tarkastelu antaa joitain lähtökohtia tähän kysymykseen vastaamiseen.

Suomen puoluepoliittisen kentän muotoutumiselle ratkaisevaa oli skandinaavinen yhteiskunta- tai luokkarakenne. Vuoteen 1905 saakka tämä näkyi jo sääty-yhteiskunnan edustuselimissä. Kaikissa Skandinavian maissa, Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa, mutta myös Suomessa muodostui seuraava nelijako: konservatiivit, liberaalit, talonpoikaisspuolueet ja sosiaalidemokraatit.⁴⁷ Sen sijaan työväenliikkeen syntymisessä ja toimintaedellytyksissä Suomi oli lähempänä Itä-Euroopan pieniä, riippuvaisessa asemassa olevia kansallisuuksia, joiden kohdalla emämaan nopeiden muutosten merkitys korostui. Suomen työväenliike sai tavoitteensa eli poliittisen osallistumisen laajentamisen ja yleisen äänioikeuden läpi kertamuutoksella vuonna 1905, mikä kasvatti nopeasti sen kannatusta. Tähän ei tarvittu vuosikymmenten neuvotteluja työehdoista, lakkoliikkeiden rakentamista eikä liittolaisten etsimistä liberaalien parista kuten Skandinavian maissa.

Kansallisen poliittisen eliitin muodostamisen kannalta ratkaisevia olivat erot paikallisen, kielellisesti väestön enemmistöstä erottuvan eliitin asemassa. Suomen ruotsinkielinen eliitti oli varsin tuore. Se oli saanut asemansa vasta Venäjään liittämisen hallinnollisena seurauksena.

Siksi se saattoi fennomanian muodossa hakea liittolaisia paikallisesta, suomenkielisestä väestöstä (ks. myös Alapuro, luku 12).⁴⁸ Vironkielinen eliitti puolestaan syntyi myöhemmin, ja rajoitetumman yhdistystoiminnan takia sen pohja oli kapeampi. Baltian provinseissa, joiden pohjalta Viron ja Latvian kansallisvaltiot muodostettiin, tehtiin jo ennen Venäjän vuoden 1861 maaorjuuden lopettamista osittainen maareformi. Se säilytti kartanot mutta loi rajoitetun, melko vauraan paikallisen talonpoikaisluokan. Tämän talonpoikaisluokan järjestäytyminen tapahtui lähinnä maamiesyhdistysten ja 1880-luvulta alkaen osuustoimintaliikkeen kautta, ja se asettui vastustamaan baltiansaksalaisen aatelin ja porvariston etuoikeuksia.⁴⁹

Toisin kuin Pohjoismaissa, itsenäistyneen Viron puoluekenttä oli kolmijakoinen: talonpoikaispuolueet, liberaalit ja sosiaalidemokraatit. Vaikka yhteiskunnallisen konfliktin ja sisällissodan ulottuvuuksia liittyi Virossakin itsenäistymiseen vuosina 1917–1919, poliittisen eliitin oli helpompi perustella itsenäistymistä itsenäisyys- ja vapaussotana sekä Neuvosto-Venäjää että baltiansaksalaisia ja Saksaa vastaan. Maakysymys tai -reformi oli ratkaiseva tekijä, johon reagoiminen kollektivisoinnilla tuhosi bolševikkien joukkokannatuksen Virossa. Baltiansaksalaisten kartanoiden maat jakavaa reformia ajoivat itsenäistymisen jälkeen vuosina 1919–1920 voimakkaimmin sosiaalidemokraatit ja liberaalit, mutta uudistuksen seurauksena juuri näiden puolueiden kannatus laski. Viroon syntyi vauraampien talonpoikien puolueen rinnalle toinenkin talonpoikaispuolue, uustilallisten puolue. Toisaalta baltiansaksalaisten menetettyä maaomaisuutensa itsenäisessä Virossa ei muodostunut edellytyksiä selvän konservatiiviselle poliittiselle liikkeelle.

Viron poliittiselle kentälle muodostui, Skandinavian maista ja Suomesta poiketen, ”agraarihegemonia”. Koska Viron ulkomaankauppa painottui valtion kannustamana paljolti osuustoimintaliikkeen tuottamien maataloustuotteiden vientiin, poliittinen ja taloudellinen valta alkoivat 1920-luvun puolivälistä alkaen maassa yhdistyä. Varsinaisen konservatiivipuolueen puuttuessa sen paikan otti käytännössä Konstantin Pätsin johtama vauraiden talonpoikien puolue, joka kontrolloi osuustoimintaliikettä. Tältä pohjalta Viron vapaussodan veteraanien liiton eli vapsien asettamaan ulkoparlamentaariseen haasteeseen poliittiselle järjestelmälle ja vaatimuksiin toimeenpanovallan voimistamisesta vuosina 1929–1933 vastattiin toisella tavalla kuin Suomessa: vuonna 1934 tapahtui keskusta- tai ”agraarikaappaus”, jossa Päts talonpoikaispuolueensa ja asevoimien tuella kaappasi vallan pysäyttääkseen suosiotaan kasvattaneen oikeistoradikaalin liikkeen etenemisen.⁵⁰ Päätöstä vallankaappauksesta

todennäköisesti helpotti se, että Virossa itsenäisyys sodan perintö jaettiin läpi puoluekentän, sosiaalidemokraatit mukaan lukien, selvästi laajemmin kuin Suomessa, jolloin sen varjelemista oli mahdollista käyttää myös val-lankaappauksen perusteluna.

TURVALLISUUDEN JA KEHITYKSEN RISTIRIITA 1905–1932

Siirtymä poliittisesta riippuvaisuudesta riippumattomaan on yksi valtion rakentamisen avainkohdista, ja sen vaikutukset ulottuvat kauas tulevaisuuteen. Tämä näkyy yhtä lailla niin nykyisissä kehittyneissä kuin kehittyvissäkin maissa. Tässä luvussa on tarkasteltu ”mahdollisen historiaa” ja nostettu esiin kontrafaktuaalisia kehityskulkuja, joiden seurauksena hiljattain itsenäistyneeseen Suomeen olisi voinut muodostua skandinaavisesta poikkeava poliittinen järjestelmä.

Sisällissota vuonna 1918 muutti tapahtumana yhteiskunnallista rakennetta Suomessa tavalla, joka erotti sitä muista Pohjoismaista. Hävinneitä tuomittiin ja teloitettiin, ja sitten heidät rajattiin petteureina kansan ulkopuolelle. Sisällissodan välittömät seuraukset horjuttivat siten poliittisen järjestelmän edustavuutta sekä erityisesti hävinneiden lojaalisuutta sitä kohtaan. Voittajia puolestaan jakoi kiista hallitusmuodosta, eikä voittajien väkivaltakoneiston lojaalisuus tasavaltalaiselle hallitusmuodolle ollut kiistaton 1920-luvulla. Poliittisen järjestelmän toimintakykyä kuitenkin palautti nopeasti kunnallisen demokratian uudistaminen yleisen äänioikeuden pohjalta sekä vapaiden eduskuntavaalien pitäminen jo vuonna 1919.⁵¹ Sosiaalista perustaa tälle kehitykselle luotiin maareformin suomalaisella versiolla 1920-luvun alussa, jolloin torppareista tehtiin itsenäisiä tilallisia lainsäädännön avulla. Näin keskustaporvarien ja reformistisen työväenliikkeen yhteistyön pohjalta syntyi institutionaalisia edellytyksiä eheyttämispoliitikalle.

Pohjoismainen yhteiskuntarakenne teki todennäköiseksi sisällissodan jälkeisen eheyttämispoliitiikan sekä oikeistoradikalismin torjumisen maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien yhteistyöllä. Tätä yhteistyötä ei kuitenkaan realisoitu kriisioloissa ennen vuosia 1930–1932. Vasta silloin autoritaarinen vaihtoehto toden teolla punnittiin, ja Mäntsälän kapinaan kulminoituvien tapahtumien seurauksena ”vakaan valtion” pohja vahvistui ratkaisevasti.

Poliittisen järjestelmän muutosten ja kestävyiden kannalta on kiinnostavaa verrata ulkoparlamentaarisen toiminnan merkitystä sekä vasemmistolle että oikeistolle. Vasemmistolle ja liberaalille porvaristolle joukkovoima ja suora toiminta avasivat tien poliittisen osallistumisen

nopealle laajentamiselle vuoden 1905 suurlakon pohjalta. Vasemmistolle vuoden 1917 tilanne tarjosi tilaisuuden koko valtion haltuunottoon. Työväenliikkeellä oli tuolloin mahdollisuus toimia sekä poliittisena valankäyttäjänä että painostusryhmänä poliittisen järjestelmän sisällä, mutta vailla virallisesti organisoitua aseellista voimaa. Oikeistoradikalismi oli osin vastaavanlaisessa asemassa vuosina 1929–1932. Tällöin se toimi poliittisen järjestelmän sisäisenä ryhtiliikkeenä, jossa historioitsija Juha Siltalan sanoin ”porvarillinen vähemmistö saattoi esiintyä kansan enemmistönä”⁵². Vaikka sekä työväenliike vuonna 1917 että Lapuan liike vuonna 1930 käyttivät suoraa toimintaa ja väkivaltaa poliittisia vastustajiaan kohtaan, Lapuan liikkeen oli mahdollista luottaa vähintään valtion aseellisen voiman passiiviseen tukeen sekä uskoa tiukan paikan tullen sen aktiiviseenkin tukeen. Toisin kuin vuonna 1905, oikeistoradikaalin ulko-parlamentaarisen toiminnan tarkoituksena ei ollut laajentaa poliittista osallistumista vaan rajata sitä oikealla tavalla ”valkoisiin” isänmaallisiin.

Käsiteltyjen tapausten pohjalta voi nostaa esiin kolme vaihtoehtoista kehityskulkua pohjoismaisen ”kestävän” valtion mallin sijaan: punainen Suomi tai Suomen kuningaskunta vuosina 1917–1918 sekä oikeistoradikaalin (tai fasistisen) diktatuurin Suomi vuosina 1919–1932. Olettaen, että vallinnut kansainvälinen tilanne, joko vallankumousta johdonmukaisesti tukeva Neuvosto-Venäjä tai Saksan keisarikunta, olisi säilynyt, kahdessa ensimmäisessä vaihtoehdossa Suomen poliittinen järjestelmä olisi jäänyt suvereniteetiltaan rajoitetuksi, protektoraatin kaltaiseksi. Punaisen Suomen hallitus ehti solmia Neuvosto-Venäjän kanssa naapuruus-sopimuksen, jossa Neuvosto-Venäjän hallituksen lennätinlinjat saivat 50 vuodeksi eksteritoriaaioikeudet, ja pyrkimyksenä oli molempien maiden (työläis)kansalaisten yhtäläiset oikeudet kummassakin maassa. Suomen kuningaskunta tulevine saksalaissyntyisine hallitsijoineen taas olisi paitsi luovuttanut Saksalle useita sotilastukikohtia myös alistanut ulkomaankauppansa Saksan etujen mukaiseksi.⁵³

Ulkopolitiikan näkökulmasta tarkasteluna on myös kyseenlaista, olisiko Mannerheimin ja aktivistien Pietarin-valtaus venäläiskenraali Judenitšin kanssa luonut kiitollista valkoista Venäjää, vaikka operaatio olisikin ollut sotilaallisesti mahdollinen. Sotilassopimuksen luonnoksessa Suomen ja Venäjän lopullisen rauhan pohjana olivat seuraavat ehdot: Suomen itsenäisyyden varaukseton tunnustaminen, täydellinen itsemääräämisoikeus Itä-Karjalalle, kulttuuriautonomia Inkerille sekä Versailles’n rauhankonferenssin tai Kansainliiton ratkaisun hyväksyminen Suomen Petsamoa koskeviin vaatimuksiin ja kysymykseen Itämeren neutraloinnista. Valkoisten venäläisten ylimmän johtajan Aleksandr Koltšakin

mukaan ehdot olivat mielikuvituksellisia.⁵⁴ Jos tämä oli valkoisten venäläisten kanta silloin, kun Suomen tuelle oli todellista tarvetta, on vaikea nähdä, miten se olisi muuttunut kiitollisemmaksi, jos he olisivat voittaneet Venäjän sisällissodan.

Niin punainen kuin monarkistinenkin Suomi olisivat pohjanneet käydyin sisäisen kamppailun erityyppisiin lopputuloksiin. Oikeistoradikaalin diktatuurin Suomi olisi ollut silti kaikkein vahvimmin poliittista osallistumista rajaava vaihtoehto. Se olisi viime kädessä perustunut sisällissodan voittaneiden porvarillisten ryhmien väliseen erotteluun, josta vasemmisto olisi jo lähtökohtaisesti suljettu ulos.

Kansainvälisen vertailun näkökulmasta Suomessa voisi nähdä sisällissodan pohjalta olleen suuremman, vaikka toteutumattoman, todennäköisyyden autoritaariselle vaihtoehdolle kuin Skandinavian maissa. Todennäköisyys sellaisen syntymiselle jäi silti selvästi pienemmäksi kuin Itä-Euroopan maissa. Puolassa, Romaniassa tai Unkarissa maanomistajaeliitti säilytti pääosin asemansa ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Rakenteellisen selityksen näkökulmasta Viro asettuu kiinnostavasti Suomen ja Itä-Euroopan väliin: siellä autoritaarinen vaihtoehto toteutui huolimatta kattavasta maareformista ja talonpoikaispuolueiden vahvasta asemasta.

Viro tarjoaakin lähimmän ja konkreettisimman vertailukohdan tarkasteltaessa vaihtoehtoja poliittisen järjestelmän kehitykselle Suomessa 1920- ja 1930-luvuilla. Poliittisen järjestelmän legitimizeetti ja legitimoimisen tapa erosivat Suomessa ja Virossa toisistaan. Virossa oikeistoradikalismia ei ollut mahdollista hillitä samalla tavalla kuin Suomessa tehtiin vuosina 1930–1932. Sekä konservatiivisten että keskustalaisten laillisuusporvarien ja parlamentarismiin integroidun SDP:n yhteistyölle tasavallan legitimizeetin puolesta ei ollut Virossa edellytyksiä, muttei myöskään tarvetta: agraarihegemoniaan ja asevoimiin tukeutuva vallankaappaus ”riitti” oikeistoradikalismin torjumiseen. Suomessa sisällissodan voittanut järjestelmä kykeni torjumaan mutta myös osittain integroimaan sekä maltillisen vasemmiston että oikeistoradikaalin paineen ja sietämään rajallisesti erilaisuutta vallitsevan valkoisen hegemonian puitteissa. Tämä tarjosi kenties nopeamman mahdollisuuden siirtyä hauraasta kohti kestävää valtiota, jossa väestön tai sen pääosan muuttuvia odotuksia hallitaan väkivallan ja pakon sijaan poliittisen prosessin, vaikkakin vaillinaisen sellaisen, avulla.

**16. VALLANKUMOUKSEN
JA NATIONALISMIN
RISTIPAINEESSA 1905–1932:
SUOMI HAURAANA VALTIONA**

1. Kansallisen katseen merkityksestä historiankirjoitukselle Kettunen 2003, 6–8, 11–12.
2. Senghaas 1985, 87, 90–92.
3. Koponen 2010, 24–26, 34, 42.
4. Ks. UNDP 1994, 3–4.
5. Mm. Fellmann 2008; Kettunen 2006; Oittinen 2006. Modernisaation näkökulmasta erityisesti Árnason & Witrock 2012.
6. Koponen 2010, 37–38.
7. Legitiimin järjestyksen käsitteestä ja perustasta Weber 1968, 11–12.
8. Sewell 1996, 841–844. Sewellin määrittelyjen soveltamisesta Suomen historian tarkasteluun ks. Alapuro 2012, 198–199.
9. Ks. esim. Stråth 2012, 25–46, determinismistä skandinaavisen modernisaation mallissa ja Suomesta sen ”heikoimpana lenkinä” ja Alapuron (2012, 191–205) vastaus suomalaisen ja Skandinavian maiden yhteiskuntien rakenteellisten yhtäläisyyksien pohjalta.
10. ”Valkoisuudesta” ryhmäpsykologisena, gramscilaisittain hegemonisena ilmiönä sotien välisessä Suomessa ks. Siironen 2011, 23–24, 182–183.
11. Alapuro 2012, 198.
12. Perinteinen, yhtenäinen imperiumi kuten Itävalta-Unkari, Venäjä ja Osmanien valtakunta, eroaa merentakaisia imperiumeja rakentaneista kansallisvaltioista. Imperiumissa keskuksella on ylivertainen asema, ja se kykenee rutiniinomaisesti ohittamaan periferian, provinssien, tarpeet. Kaikki monikansalliset valtiot eivät siis ole imperiumeja, mutta kaikki imperiumit ovat monikansallisia. Suny 2001, 25–30.
13. Aktivismin määrittelyssä voidaan lähteä valmiudesta väkivaltaiseen venäläistämispolitiikan vastustamiseen autonomisessa Suomessa; tästä siirryttiin aseellisen kapinan ja jääkäriliikkeen valmistelun jälkeen ekspansiiviseen ulkopolitiikkaan 1918–1919, Suomen alueen laajentamiseen lähinnä Venäjän kustannuksella. Poliittisesti aktivismia voisi tarkastella enemmän uusoikeiston kuin fasismin näkökulmasta. Ahti 1987, 10–19.
14. Ks. Alapuron 2012 vastaus Stråthille tapahtumien ja rakenteiden suhteesta Suomeen liittyen. ”Mahdollisen historiasta” ja kontrafaktuaalisesta kysymyksenasettelusta osin juuri edellä mainittuja teemoja sivuten, Ahti 1987, 30–33.
15. Jussila 1979, 31, 35.
16. Haapala 1995, 230–232.
17. Alapuro 1988, 110–112.
18. Alapuro 1988, 112–113.
19. Soikkanen 1961, 64–70, 85–90, 238–245.
20. Kujala 1989, 28–29, 107–111.
21. Haapala 1995, 231.
22. Tästä argumentista yksityiskohtaisesti Alapuro 1990, 249–251.
23. Tutkimuksen tulkinnoista mm. Polvinen 1967; Rasila 1982, erityisesti pakkovaltakoneiston ja yhteiskunnan hajoamisen näkökulmista Alapuro 1988, 1997, 2015; Haapala 1995, 2009; Roselius 2014.

24. Tilly 1993, 10–13.
25. Polvinen 1967, 122–126; Zetterberg 1995, 16–18.
26. Alapuro 1997, 57–64.
27. Roselius 2014, 297–301, 315; Saarela 2014, 331–335, 345–348.
28. Haapala 1995, 250–254; 2009, 402–404. ”Kompromissi” sisällissodan jälkeisen Suomen yhteiskunnan perustana vaikuttaisi perustellumalta kuin Haapalan 2009 alaotsikossa (s. 404) käyttämä ”kaikkien voitto”, sillä kompromississa kaikki osapuolet luopuvat jostain, mutta voiton kokemus tuskin oli yhtä jaettu eri osapuolten kesken sisällissodan jälkeen.
29. Erityisesti Ison-Britannian ja Ranskan ehdoista itsenäisyyden tunnustamiselle Polvinen 1971, 112–118; myös Yhdysvaltojen kannasta Zetterberg 1995, 30, 42.
30. Kettunen 1998, 281–283.
31. Saarela 2014, 331–339.
32. ”Valkoinen Suomi” voidaan Juha Siltalan määrittelyn pohjalta ymmärtää kolmella tavalla: 1) olemassa olevana vuoden 1918 jälkeisenä Suomea; 2) ideaalitavoitteena, jonka avulla arvioidaan suhdetta ”vapaussodan” perintöön; ja 3) sellaisen ryhmän nimenä, joka pyrkii varmistamaan ”vapaussodan” perinnön. Tässä luvussa käsitettä käytetään kahdessa ensimmäisessä merkityksessä. Siltala 1985, 16.
33. Konservatiivien ja keskusta-vasemmiston ristiriidasta Vares 1996, 204–212, Pietarin hyökkäyksen ja hallitusmuodon yhteydestä, Ahti 1987, 165–174, 187–192.
34. Ahti 1987, 174–178, 196–200.
35. Ahti 1998, 256.
36. Kettunen 1998, 280, 283.
37. Ahti 1998, 239–240.
38. Tikka 2006, 7–11; Saarela 2008, 484; Kettunen 1998, 284–285.
39. Saarela 2014, 338.
40. Ahti 1998, 247–250, 254–255, 258–259.
41. Siltala 1985, 32–35, 38–39.
42. Siltala 1985, 498.
43. Siironen 2011, 193–196.
44. Mylly 1998, 47–53; Ahti 1998, 267–270.
45. Alapuro 2015, 26–27.
46. Stråth 2012, 35–36.
47. Mylly 1984, 9–10.
48. Eliitin aseman eroista Suomessa ja Baltiassa Alapuro 1988, 266–269, 223–231.
49. Itsenäisen talonpoikaiston muodostumisesta Baltian provinseissa Köll 1994, 24–27, 26, 31–32, 34–35.
50. Eellend 2007, 223–232, erityisesti osuustoimintaliikkeen yhteiskunnallisesta merkityksestä; Kasekamp 2010, 101–112.
51. Haapala 2009, 397–398.
52. Siltala 1985, 498.
53. Kansanvaltuuskunnan ja Neuvosto-Venäjän valtiosopimuksesta 1.3.1918 Polvinen 1967, 246–251; Suomen ja Saksan rauhansopimuksen sisällöstä 7.3.1918 Polvinen 1967, 254–257.
54. Ahti 1987, 174–176.